

150 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI B. P. HASDEU

Pe marginea edițiilor noi din operele lui Tadeu- Alexandru, Bogdan Petriceicu și ale Iuliei Hasdeu

GHEORGHE MIHĂILĂ

„Bien que Roumains de vieille souche et bien que tous un peu polyglottes, il est arrivé par un curieux concours de circonstances, que mon grand-père (Tadeusz Hyzdeu) écrit en polonais, mon père (Александр Хиждеу) en russe, moi — en roumain, ma fille en français” — scria acum aproape o sută de ani Bogdan Petriceicu Hasdeu, constatând că recent dispăruta și îndelung deplînsa sa fiică Iulia reprezenta, „la quatrieme génération non interrompue de gens de lettres” din vechea lor familie¹. Ultimele două decenii au înregistrat un remarcabil revirement în valorificarea moștenirii literare și științifice a acestei familii de cărturari români, reprezentantul cel mai strălucit al căreia a fost însuși B. P. Hasdeu, ce s-a preocupat, pe cît i-a fost în putință, de publicarea și popularizarea scrierilor bunicului și tatălui său, dar mai ales ale fiicei, răpusă de o necruțătoare pe atunci boală, înainte de împlinirea vârstei de 19 ani.

Astfel, în anii din urmă, după tipăriri cu totul sporadice, a apărut prima culegere de *Scrieri alese* ale lui T a d e u H â j d e u, ediție, traducere, prefață și note de Elena Lința (București, Edit. Minerva, colecția „Restitutio”, 1985, XLII + 306 p + 16 pl.). Născut la 6 mai 1769, ca cel mai mare fiu al lui Ioan și 'al Malgorzatei (Margoreta) Hâjdeu, în orașelul Mościska, aproape de Przemysł — strămoșii, emigrați în Polonia cu un secol înainte (1673), împreună cu ruda lor, domnul Ștefan Petriceicu, primiseră indigenatul polonez —, Tadeu a făcut studii juridice la Universitatea din Cracovia, înrolîndu-se apoi voluntar în armata austriacă, angajată în luptele împotriva turcilor în Serbia (1788), de unde s-a întors cu gradul de locotenent. După ce din prima căsătorie a avut un fiu, numit, de asemenea, Tadeu (mama acestuia, din familia Denhoff, a murit de timpuriu), în cea de-a doua cu Valeria Chryzant, i s-au născut doi fii, Alexandru (1811) și Boleslav (1812), precum și o fiică, Mihaela, decedată la o vîrstă fragedă (1821 — 1826). Între timp — în condițiile în care Polonia fusese împărțită a treia oară (1795), iar partea dintre Prut și Nistru a Moldovei anexată de Rusia (1812) —, a participat la războaiele antinapoleoniene (1812 — 1815), reușind ulterior să revină la moșia strămoșilor, în Cristinești, lângă Hotin. Aici s-a ocupat de educația și pregătirea intelectuală a celor doi fii ai săi, atît în limba română, cît și în rusă, trimițîndu-i la colegiul din Chișinău, iar apoi, pe primul dintre ei, și la Universitatea din Harkov. S-a stins din viață în vîrstă de 66 de ani, la 12 octombrie 1835.

Avînd o excelentă pregătire în polonă, Tadeu Hâjdeu a scris mai ales în această limbă, traducînd și adaptînd încă din 1799 piese ale dramaturgului german August von Kotzebue, publicate apoi în două volume, la Łuck (1802—1803), și înscrite de vrese pecczii originale, ce se adăugau astfel unei ode, tipărită pe foi volante în 1797. Din informațiile păstrate rezultă că a tradus în polonă și în rusă, la cererea autorităților, în 1818, *Adunarea cuprinzătoare în scurt din cărțile împărețeștilor fravile* a lui Andrache Dcnici (Iași, 1814), ce a jucat un rol impor-

¹ *Avant-propos* la: *Oeuvres posthumes* de Julie B. P. Hasdeu [I.] *Bourgeois d'avril. Fantaisies et Rêves*, Paris—Bucarest, 1889, p. X—XI.

tant în viața juridică a Moldovei, fiind reeditată mai târziu, în 1858, de C. Negruzzi². Majoritatea scrierilor sale — versuri, povestiri și legende, ce poartă pecetea iluminismului și a sentimentalismului, după cum arată Elena Lința în studiul său introductiv — au rămas în manuscrise, aduse de nepotul său și depuse la Biblioteca școalelor din Iași (unde a fost numit custode în 1859) — actuala Bibliotecă Centrală Universitară „M. Eminescu” — și la Biblioteca Academiei Române. Publicate parțial de acesta în anii 1890—1892 și, ulterior, de alți cercetători, printre care I. C. Chițimia și Elena Lința, în original și în traducere, aceste scrieri sînt puse acum la îndemina cititorilor numai în transpunerea românească a editoarei — din păcate, nu și în original (cel puțin, unele poezii), fiind grupate astfel: *Versuri — Poezie lirică, Făbule și satire, Poezie ocazională; Proză — Povestiri (Adevărata binefacere — O poveste orientală, Călugărița dedublă, O stafie la bal), Învățăuri, Legende moldovenești; Corespondență*.

İată un fragment din *Oda V*, scrisă în 1818 — ca și celelalte poezii, „într-o splendidă limbă polonă literară, ușor arhaizantă în fonetică și morfologie (...), cu foarte puține trăsături dialectale sud-poloneze” (Elena Lința) —, în care cititorii pot aprecia sentimentele patriotice ale autorului, determinat de împrejurările victiei a compune în limba polonă, ca odinioară Miron Costin :

Trzy wieki upłynęły, gdy Rycerz Moldawy,
Ow Stefan bohaterki, kończąc wielkie sprawy
Wraz z życiem, przewidziałszy swój Ojczyzny dołek
I podją w biszurmańskim haraczu niewolę
Nauczając swe ziomki umysłem dzielnym,
Wyrzekł pamiętna wróżka na łożu smiertelnym :
„Bądźcie stalemi w wierze i cierpcie ! a zaczm,
Bóg oyców waszych tkliwym zlituie sie placzem,
I zesli Męza, którem wasze pokolenia
Zwróci do dawnych swobod sławy i imienia”³.

În traducerea Elenei Lința :

Trei veacuri trecut-au de cînd Ștefan cel Mare,
Domn al Moldovei, sfîrșind viața-i biruitoare,
Avu previziunea, știindu-l pe dușman,
Ce patria-i așteaptă sub jugul otoman
Și învătă pe-ai săi să trăiască-n demnitate,
Prin prevestirea ce rosti pe patul de moarte :
„Statornici de veți fi și cu credință adevărată,
Cerul de-al vostru plîns s-o îndura odată,
Bărbat el va trimite, ce-o învia trecutul
Și-a voastre libertăți și gloria și-avutul”.

În ceea ce privește *Legendele moldovenești*, în care sînt evocate figurile tutelare ale patriei, Traian și Dragoș, alături de care apar „frumoasa Dochia, fiica regelui invins”, și „cîntărețul Dragomir”, legende prin care — cum scrie prof. I. C. Chițimia — Tadeu Hăjdeu „a deschis

² İată ce scria acesta, printre altele, în prefață : „Cîte puțin și pe încetul, judecătorii începură a se deprinde cu cartea legilor și a nu-și mai da hotărîrile după capriții. Jăluitorii iarăși se minunau vîzînd citate paragrafuri, cînd mai înainte se cita numai voința și socotința neîntemeiată pe nici un capăt de pravilă.

Logofătul Donici mai ales era strict observator al legci, de aceea și ziceau prin divanuri :

Dacă ai vreo judecată,
Mergi la Donici de te-arată,
Căci el pină și-n pilaf
Va găsi vreun paragraf
ș.cl.”

(Vezi : I. Bîanu, N. Hodoș și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. III, București, 1912—1936, nr. 848, p. 98—101).

³ Reproducem din anexa „Thadée Hasdeu”, în : *Oeuvres posthumes* de Julie B. P. Hasdeu, [II]. *Chevalerie, Confidences et Canzvas*, Paris — Bucarest, 1890, p. 242—251.

într-un fel drum folcloricistii românești”⁴, considerăm că mai toate au o sursă livrescă, ceea ce însă nu le micșorează semnificația în contextul scrierilor acestui cărturar, contemporan, pe de o parte, cu reprezentanții Școlii Ardelene, inclusiv cu I. Budai-Deleanu, ajuns la Lvov în 1787, iar pe de alta, cu Costache Conachi, Alecu și Nicolae Văcărescu. Asociindu-l altor scriitori români care, de-a lungul veacurilor, au scris parțial ori integral în limbi clasice sau străine moderne, considerăm că el trebuie integrat și culturii și literaturii noastre, nu numai celei polone, în istoria căreia și-a găsit de mult locul ce i se cuvine printre autorii de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale celui de-al XIX-lea⁵. Pledează pentru aceasta, în afara celor spuse mai sus, proiectul unei scrieri istorice, descoperit de curind, *Scurtă schiță sau plan al istoriei moldovenești*, ce cuprinde — după cum subliniază cercetătorul Pavel Balmuș, de la Chișinău — „informații prețioase, puțin cunoscute din istoria Moldovei, în special referitoare la-trecutul orașului și cetății Hotin”⁶.

Această preocupare, împreună cu bogata bibliotecă, orientată în special spre istorie, filozofie și literatură, a fost moștenită și dusă mai departe de fiul său Alexandru și de nepotul cu același nume, Tadeu — viitorul Bogdan Petriceicu Hasdeu. Cit privește pe Alexandru Hăjdeu, atît biografia, cit și opera-i variată, deși nu toată publicată în timpul vieții, sînt mai bine cunoscute⁷. Născut la 30 noiembrie 1811 (Miziurinți — Volinia), și-a petrecut copilăria, începînd de prin 1815, la Cristinești, fiind trimis apoi la studii în Chișinău (1822) și la Facultatea de drept a Universității din Harkov (1829 — 1832), unde a audiat și alte cursuri, mai ales de filozofie și istorie. Funcționar administrativ, avocat, profesor în mai multe localități, s-a distins mai ales ca efor al școlii județene din Hotin, calitate în care a ținut la 25 iunie 1837 cunoscuta cuvîntare, *Amintiri despre vechea slavă a Moldovei*, tradusă curînd de C. Stamati și publicată în revistele românești (în 1838 și 1839)⁸. Căsătorit cu foarte tinăra Elisaveta Dauksz (fiică a porucicului lituanian Theofil Dauksz și a Melaniei Morțun), a avut doi fii — Tadeu (viitorul Bogdan Petriceicu) și Nicolae (1840 — 1859), aceasta însăși murînd de timpuriu, în 1848⁹.

Activitatea literară și științifică — mai ales, în domeniul istoric și filozofic — a lui Alexandru Hăjdeu, răspîdită în revistele rusești încă din 1830 și tradusă, în parte, în cele

⁴ *Cultura și literatura populară în activitatea lui Alexandru Hăjdeu*, „Memoriile Secției de științe filologice, literatură și artă” (Academia R. S. România), Seria IV, t. VIII, 1986, București, 1987, p. 139—143 (citatul la p. 140): vezi și amplul său *Studiu introductiv* la ediția: B. P. Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*, Craiova, Ed. Scrisul Românesc (Clasicii români comentați), 1942, p. V—CXXXIX (legende în original și în traducere, la p. XXV—XXXII: în ed. Elenei Lința, la p. 230—235; note la p. 294—297, unde se reproduc și însemnările marginale ale lui Alexandru Hăjdeu, care, deși afirmă că pe unele le-a auzit și el în ținuturile natale, trimite la Sulzer, la *Cronica moldo-polonă*, la Dimitrie Cantemir și la Gheorghe Asachi).

⁵ Vezi Elzbieta Aleksandrowska și col., *Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut*, t.4, Varșovia, 1966, p. 510—512 (viața, opera și bibliografia polonă și română); de asemenea: bibliografia citată de Elena Lința (*Cuvînt înainte*, p. V—XXXVI, *Notă asupra ediției*, p. XXXVII—XLII, și *Note*, p. 263—301); I. C. Chițimia, studiile citate în nota precedentă.

⁶ Manuscrisul a ajuns în biblioteca secției din Leningrad a Institutului de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S.; vezi P. Balmuș, *Tadeu Hăjdeu — istoricul*, „Literatura și arta”, Chișinău, nr. 28 din 11 iulie 1985; idem, «Минуты вдохновения» Александра Хăждеу, în volumul: Alexandru Hăjdeu, *Избранное* (Scrieri alese), Chișinău, 1986, p. 5.

⁷ Vezi: Vasile Vetișanu, *Alexandru Hasdeu, în Istoria filozofiei românești*, vol. I, red. resp. Nicolae Gogoneață, București, Ed. Academiei, 1972, p. 333—340 (ed. 2, 1985, p. 446—452); Gabriela Drăgoi, *Alexandru Hăjdeu, în Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* (Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor — Iași), București, Ed. Academiei, 1979, p. 439—440.

⁸ În broșură: *Cuvînt către elevii școlăii ținut. Hotinului . . .*, tradus de cavalerul Costachi Stamati, Iași, 1855, reeditată de P. V. Haneș, București, 1919.

⁹ Peste un an, Alexandru Hăjdeu s-a recăsătorit cu Nadejda Tumanova, iar mai tîrziu cu Henrieta (o rudă îndepărtată); din această a treia căsătorie s-a născut fiica Alexandra, devenită soția lui Dimitri A. Iavorovski.

românești, a determinat forurile din țară să-l desemneze în 1866 membru al Societății Academice Române, la ale cărei lucrări n-a putut însă lua parte¹⁰, astfel că în 1870 era ales membru onorar. Peste puțin timp, la 9 noiembrie 1872, se stingea la Hotin, în vîrstă de abia 61 de ani.

Ca și manuscrisele tatălui său, o bună parte din cele ale lui Alexandru Hăjdeu au fost aduse de fiul său în țară și depuse la cele două biblioteci menționate, publicînd el însuși cîteva, începînd cu celebra *Epistolă către români*, prilejuită de apropiata Unire a Moldovei cu Muntenia și apărută la 2 ianuarie 1859, în revista „România”, sub semnătura transparentă Alexandru Hotineanul. Cu toate acestea, deși alte scrieri în versuri și în proză au fost publicate sau traduse de fiul său și de alți istorici literari, în deceniile următoare, inclusiv în *Lepturariul* lui Aron Pumnul și în alte volume și broșuri¹¹, abia în deceniile din urmă s-au intensificat preocupările privind readucerea în actualitate și valorificarea moștenirii literare și științifice a acestui cărturar, aparținînd generației lui Al. Donici (1806), C. Negruzzi (1808), Gr. Alexandrescu (1810), C. Bolliac (1813), A. Mureșanu (1816) și M. Kogălniceanu (1817). Astfel, în 1956 a apărut la Chișinău, printre altele, un volum de *Scrieri alese* (Избранное), iar în 1984, un grupaj de *Studii și materiale despre Alexandru și Boleslav Hăjdeu*. Unele versuri au fost reproduse și tălmăcite, în anii din urmă, în revista „Manuscriptum”¹², iar o serie de scrisori, împreună cu ale altor membri ai familiei — păstrate la Direcția Generală a Arhivelor Statului din București —, în bogata culegere coordonată și prefațată de cunoscutul istoric literar Al. Săndulescu¹³.

În sfîrșit, nu de mult, cu prilejul împlinirii a 175 de ani de la nașterea lui Alexandru Hăjdeu, Secția de științe filologice, literatură și arte și Secția de științe istorice ale Academiei R.S. România au organizat o sesiune științifică, în cadrul căreia au prezentat comunicări prof. I. C. Chițimia și cercetătorii Stancu Ilin și I. Opreșan¹⁴. Cu aceeași ocazie a apărut la Chișinău cea mai bogată culegere din scrierile tipărite în timpul vieții și din cele rămase în manuscrise ale celui ce, pe drept cuvînt, a fost considerat un predecesor în multe privințe al fiului său: Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, заметки, аналекты, ediție îngrijită de N. N. Romanenco, schiță biografică și comentarii de P. T. Balmuș, indice de autori întocmit de Nina N. Romanenco (Edit. Literatura artistică, 1986, 318 p. + 16 reproduceri fotografice). Ulterior acestei culegeri i s-a adăugat volumul selectiv bilingv rus-român: Alexandru Hăjdeu, *Domnia Arnăutului. Proză, poezie, publicistică*, selecție, prefață, comentarii și glosar de Pavel Balmuș (Chișinău, Edit. Literatură artistică, Biblioteca școlară, 1987, 160 p.).

Primul se deschide cu ciclurile de poezii din manuscrisul intitulat: Минуты вдохновения молодости (*Clipe de inspirație din tinerețe*, transcris în 1850 și păstrat la Biblioteca Centrală Universitară, „M. Eminescu” din Iași), pe care fiul său intenționa să le editeze în 1858.

¹⁰ La 2 august 1869 se prezenta însă scrisoarea sa, în care comunica existența în biblioteca Societății de istorie și anticități rusești de la Moscova și în fosta bibliotecă a contelui D. Tolstoi a două lexicoane slavo-române; de asemenea semnală existența manuscrisului latin al *Descrierii Moldovei* de Dimitrie Cantemir, în Biblioteca Academiei Teologice din Moscova (vezi „Analele Societății Academice Române”, t.I., 1867—1869, p. 203).

¹¹ *Lepturariul românesc*, t.IV, Partea 1, Viena, 1864, p. 121—130 (se reproduce aproape integral cuvîntarea din 1837, în traducerea lui C. Stamati, cu unele modificări, însoțită de o notă bibliografică, obținută de la M. Kogălniceanu). Între alte broșuri de mai tîrziu, menționăm: *Неизданные стихотворения*, Chișinău, 1930 (patru poezii, copiate dintr-un manuscris ce aparținuse lui C. D. Chiriac; B.A.R., cota: II 440671).

¹² An. VIII, 1977, nr. 2 (27), p. 66—71 (trad. de Raluca Tulbure și Victor Tulbure, notă introductivă de A. Dima, postfață de Tatiana Gălușcă-Crișmaru și Teodora Chemale).

¹³ *B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini*, vol. I, București, p. 235—260; vol. III, 1984, p. 191—193 (cele în limba română transcrise de N. Necu, iar cele în limba rusă, de Crina Decusară-Bocșan).

¹⁴ *Cultura și literatura populară în activitatea lui Alexandru Hăjdeu: O „dinastic” de cărări și „sacra cauză a Unirii”*; B. P. Hasdeu. *Modelul formativ patern*, „Memorile Secției de științe filologice, literatură și arte”, Seria I, t. VIII, 1986 (1987), p. 139—160.

Primul dintre aceste cicluri este intitulat *Sonele moldovenești* — o adevărată „enciclopedie poetică” (P. Balmuș) a marilor evenimente și localități memorabile din istoria Moldovei — similare *Legendelor istorice* ale lui D. Bolintineanu. Din cele 56 de sonete, în volum sînt reproduse 43, între care: *Natura Moldovei, Sîncea pe Prul, Bîrlad, Satul Boureni, Suceava, La Direptate, Chișinău, Mănăstirea Neamșului, Satul Cristinești, Dor de patrie, Dunărea, Mormîntul Elenei Moldoveanca la Moscova, Holin, Cetatea Albă, Soroca, Cotnari, Baia* și altele¹⁵ — toate scrise într-o elevată limbă rusă literară, intrucitva arhaizantă, specifică primelor decenii ale secolului al XIX-lea, aflate sub magia verbului pușkinian, dar în parte și a predecesorilor marelui poet.

După ciclul *Poezii diverse* (scrise între 1829—1843, păstrate în parte la B.A.R.) — între care una din albumul *E[ilavetei] Th[eofilovna] D[auksz]*, datată 1836 —, citeva *Fabule, Cîntece populare moldovenești* (mai exact, scrise în stil popular, unele chiar cu titlul în românește: *Nu mai cinta, Prohiriță ... și Turturică-păsărică*) și altele, urmează nuela istorică *Domnia Arnăutului* (în trei părți: *Dabița, Hincul și Duca*), publicată inițial în revistele rusești, în 1830 (a treia) și 1838 (intîia și a doua sub semnătura lui Boleslav Hăjdeu), și tradusă, cu unele modificări, de B. P. Hasdeu, după un manuscris unitar al tatălui său, în „Columna lui Traian” (1871) și în ediție separată, cu o prefață de Iosif Vulcan (București, 1872). Reeditată de mai multe ori, în decurs de un secol, această versiune își găsește locul, alături de originalul rusesc al părții a treia (*Duca*), în cel de-la doilea volum pe care-l prezentăm.

Dintre scrierile cu caracter filozofic și istoric sînt reproduse cele consacrate filozofului ucrainean G. Skovoroda (1722—1794), tipărite în anii 1831—1835, și traduse parțial în românește prin 1930—1938, apoi *Amintire despre vechea slavă a Moldovei* și altele¹⁶.

Sistematizînd informațiile istorice cunoscute pînă la începutul secolului al XIX-lea, acest discurs reprezintă o îndrăzneață schiță de istorie culturală a Țărilor Române, începînd cu epoca lui Alexandru cel Bun și continuînd cu tipăriturile slavo-române și românești din secolul al XVI-lea (sînt menționate: *Tetraevanghelul lui Macarie*, de la Tirgoviște, 1512; *Evangelia cu învățătura a lui Coresi*, de la Brașov, 1580—1581) și al XVII-lea (retipărirea acesteia la Bălgrad — Alba Iulia, 1641; *Noul Testament* din aceeași localitate, 1648, și altele).

În același timp, sînt scoase în evidență principalele momente ale relațiilor Moldovei cu Rusia, personalitățile ce au jucat un rol de seamă în istoria politică și culturală ruso-ucraineană: Ștefan cel Mare și fiica sa Elena, Petru Movilă, Nicolae Spătarul (Milescu), Dimitrie și Antioh Cantemir, la care se adaugă M.M. Heraskov (1733—1807), „bărbat neuitat în istoria învățămîntului rus, atît ca scriitor, cit și ca primul *curator* al Universității din Moscova, această întîie pepinieră a științelor în Rusia”, care „prin originea sa aparține poporului nostru”¹⁷. Și cărturarul patriot încheie: „Cu un sentiment de tristețe istoric Moldovei părăsește letopiseșul vremilor trecute, pentru a se îndrepta spre veacurile ce-au urmat, fiind cuprins de nostalgia vechii slave a patriei noastre”. Dar tot el, adresîndu-se elevilor, adaugă plin de optimism: „Mă voi socoti fericit, nobili fii ai Țării Moldovei, dacă cuvintele mele vor rodi în sufletele voastre, și vi se vor întipări adînc în minți și în inimă, dacă ele vor trezi în voi dorința înflăcărată de a vă ridica la înălțimea slavei poporului nostru, iar amintirea faptelor străbunilor noștri vă va întări în cugete”. Ediția se încheie cu reproducerea a 30 de scrisori trimise de Alexandru Hăjdeu, între anii 1834—1867, unor personalități ale vieții științifice și publice rusești și poloneze — M. P. Pogodin, W. A. Maciejowski (în legătură cu traducerea în limba

¹⁵ După cum precizează editorii, în manuscris au mai rămas 13 sonete: *Satul Ișcani, Satul Grumăzești, Hotin (1), Mănăstirea Neamșului (1), Muntele Ceahlău* ș.a.

¹⁶ Reprodusă, în același volum, în original și în traducerea lui C. Stamati, alături de alte două articole (în original și în traducerea lui P. Balmuș: *Socrate și Skovoroda, Literați basarabeni*) și de o *Notiță asupra a două opere ale lui Cantemir*, publicată inițial sub semnătura A. H. în „Foia de istorie și literatură” a lui B. P. Hasdeu (1860, mai, p. 69).

¹⁷ „Из анатойи семьи валашских бояр” — se spune în *Краткая литературная энциклопедия*, 8, Moscova, 1975, col. 264—265.

rusă și tipărirea parțială a tratatului acestuia, *Historja prawodawstw slowiańskich*, 1832—1835 și altora — , precum și fiului său, B. P. Hasdeu.

Amplele comentarii și indicații bibliografice ale lui P. Balmuş, tabelele cronologice și indicele adnotat de autori utilizați de Alexandru Hâjdeu (datorat Ninei N. Romanenco, în primul volum), ce se adaugă biografiei detaliate și prefeței intitulată *Literat basarabean de frunte* (în al doilea volum), scrise de același harnic istoric literar, întregesc cele două ediții ce readuc în actualitate figura complexă a scriitorului, a cărui operă a rămas, în parte, în manuscris pînă în zilele noastre.

Evident, cu totul alta a fost soarta operelor fiului său, *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, personalitate de prima mărime a literaturii române, filologiei, istoriografiei și științelor înrudite, care a strălucit pe firmamentul culturii noastre în ultimele decenii ale secolului trecut și în primii ani ai secolului XX. El însuși a avut grija și posibilitatea să-și publice, practic, în întregime complexa operă, atît în revistele pe care le-a condus, cit și în volume, fiind una din personalitățile cele-mai prolifiche și mai prezente în publicistică în epoca sa¹⁸. După reeditări parțiale, mai ales ale operelor literare — poezie, dramaturgie, proză — , putem spune că valorificarea științifică a operei sale atît de variate a început în anii 1936—1937, cînd, pe de o parte, se împlineau o sută de ani de la nașterea sa — potrivit unor mărturii—, iar pe de alta, 30 de ani de la moartea sa. Astfel, au apărut pe rînd: *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu*, studiu și ediție de Eufrosina Dvoicenco (București, Fundația pentru literatură și artă, 1936), prin care se dădea la lumină, pentru prima dată, versurile, jurnalul și alte încercări scrise în limba rusă, în anii adolescenței; fundamentala ediție critică, cu note și variante, *Scrieri literare, morale și politice*, însoțită de un amplu studiu introductiv, *Curriculum vitae și bibliografie* — rodul unor intense investigații, ale lui Mircea Eliade (t. I — II, București, Fundația pt. lit. și artă, 1937); *Cuente den bătrîni*, texte alese, cu o introducere și note de J. Byck (București, Edit. Cultura Națională, 1937); *Ioan Vodă cel Cumplit*, ediție comentată și însoțită de un amplu studiu introductiv datorat prof. Ion Const. Chițimia (Craiova, Edit. Scrisul Românesc, Clasicii români comentați, 1942). Au urmat, în anii noștri, mai multe reeditări parțiale, între care menționăm: *Scrieri alese*, îngrijite de J. Byck, cu un studiu introductiv de G. Munteanu, ediție rămasă la primul volum, după dispariția editorului (București, E.P.L., 1968), și *Etymologicum magnum Romaniae (Pagini alese)*, ediție îngrijită de Andrei Rusu, cu un temeinic studiu introductiv de Paul Cornea (vol. I — 2, București, Edit. Minerva, Bibl. pentru toți, 1970) și altele.

Adevăratul reviriment s-a produs însă începînd cu 1972, cînd s-a întreprins reeditarea integrală a uneia din operele lingvistice capitale ale titanului: *Etymologicum magnum Romaniae — Dicționarul limbii istorice și populare a românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brăncuș (t. 1—3 inclusiv, Introducerea la t. IV, București, Edit. Minerva, 1972, 1974, 1976; XXXVI + 774 p., 728 p., 878 p. + IV pl., format mare). Adăugîndu-se unei cercetări anterioare semnate de dr. Mircea Seche¹⁹ și studiului introductiv la ediția parțială precedentă, scris de prof. Paul Cornea, care făcea mai ales un istoric al vastei opere, începute în 1885 și „curmate” de „doctul corp” (Academia Română) în 1898, *Introducerea* prof. Gr. Brăncuș, subliniază concepția avansată și realizarea remarcabilă a acestui monument al limbii române, cu toate că a fost redactat doar parțial, căci, după cum spunea Hasdeu însuși: „În adevăr, dacă lucrarea mea nu e nici caldă, nici rece, așa, și așa, cît duce ciurul apă, lesne se vor găsi mulți ca s-o urnească mai departe; dacă însă, dimpotrivă, ea ar fi cumva atît de bună încît anevoie să se găsească cineva ca să mă înlocuiască la muncă, atunci oricît

¹⁸ Menționăm aici, în afara istoriilor și dicționarelor literare, doar cîteva monografii și culegeri apărute în ultimele decenii: George Munteanu, *B. P. Hasdeu*, București, 1963; *B. P. Hasdeu interpretat de ...*, antologie de Gr. Brăncuș, București, 1972; Mihai Drăgan, *B. P. Hasdeu*, Iași, 1972; Vasile Sandu, *Publicistica lui Hasdeu*, București, 1974.

¹⁹ *Schiță de istorie a lexicografiei române*, II, București, 1969, p. 9—34.

va rămînea de la mine, un volum, două sau trei (atîtea au și rămas, căci *Introducerea* la t. IV reprezintă o monografie istorică, *Negru Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești (1230—1380)* — n. n.), va fi un dar binevoit, o pirgă nu de prisos pentru știința în genere și pentru românime în parte” (*Dicționare și dicționare. Introducere la tomul II*).

Făcînd o analiză detaliată a structurii dicționarului, orientat mai ales spre cuvintele vechi și populare, a surselor sale bogate, de la textele din secolul al XVI-lea pînă la răspunsurile primite de la numeroși corespondenți, în urma difuzării *Chestionarului* său în toate părțile locuite de români, a modului de explicare și de ilustrare a sensurilor, precum și a soluțiilor etimologice, de cele mai multe ori corecte, ceea ce i-a atras elogiul meritate în epocă și mai tirziu, în cadrul Academiei Române și al cercurilor științifice din țară și din străinătate, noul editor conchide: „Ceea ce a impresionat întotdeauna la această lucrare sînt însă concepțiile îndrăznețe, planul grandios, curajul pentru o întreprindere științifică de atari proporții. Dacă ar fi fost terminat (mai exact, dacă ar fi fost continuat cît s-ar fi putut încă — n.n.), acest *thesaurus* ar fi conținut nu numai o cantitate enormă de cunoștințe lingvistice, de material adunat din texte și din graiurile vii și orînduit în legăturile firești pe care le implică cercetarea de dicționar, ci și un volum masiv de studii umanistice redînd inepuizabila gîndire a marelui învățat”.

A doua operă capitală în domeniul filologiei și lingvisticii, receditată în anii din urmă, este *Cuvenle den bătrîni*, legată în mare parte de activitatea lui Hasdeu ca director al Arhivelor Statului, începînd din 1876, și tipărită sub auspiciile acestuia în trei tomuri (al treilea neîncheiat) și un supliment, în anii 1877—1881²⁰. După reproducerea aproape integrală a *Principiilor de lingvistică* (Partea I a tomului III), însoțite de trei studii lingvistice și folcloristice, precum și de scrierile autobiografice din tinerețe (în traducerea Eufrosinei Dvoicenco), volum la a cărui apariție și-au adus contribuția N. Romanenco, P. Balmuș și S. Berejan (Chișinău, Edit. Cartea Moldovenească, 1974, 228 p.), în anii 1983—1984, autorul acestor rînduri a retipărit integral cele trei tomuri la Editura Didactică și Pedagogică (610 + 564 + 136 p.). Precedată de un studiu introductiv, *Opera lingvistică și filologică a lui B. P. Hasdeu* — cu atenție specială asupra *Cuvenelor* — și de o Notă asupra ediției, aceasta cuprinde, de asemenea, textul transcris cu litere latine al *Cronicii universale* a lui Mihail Măxa (1620), publicată de Hasdeu numai cu litere chirilice, traducerea ampleror comentarii ale lui H. Schuchardt și a unei recenzii a lui M. Gaster — realizată de Grete Ungureanu —, precum și numeroase note, menite să arate, acolo unde este cazul, stadiul actual al cercetărilor în chestiunile abordate de marele filolog în comentariile sale lingvistice și folcloristice, ce însoțesc textele editate. Între acestea, în volumul întii, primul loc îl ocupă 31 de documente, cele mai vechi cunoscute la data aceea, dintre anii 1573 — 1636, păstrate la Direcția Generală a Arhivelor Statului din București (două dintre ele, nr. XXVI și XXVII, atribuite anului 1606, s-au dovedit ulterior a fi falsuri) și reunite de Hasdeu în partea întii a primului tom cu scopul, realizat pe deplin, „de a pune o serioasă temelie analitică pentru filologia și diplomatica română” (*Prefață*), pornind de la sarcina ce și-a asumat-o „de a clasifica tezaurele lor (ale Arhivelor Statului — n.n.) astfel, încît să nu se mai dea la lumină, ca în trecut, nește extracte necritice, dezbrăcate de orice caracter științific, ci toate documentele să se poată publica treptat în întregul lor nu numai fără nici o abatere în fond sau în formă, dar încă — ceea ce importă foarte mult — într-o ordine sistematică, adecă sub rubrici omogene, cuprinzînd fiecare corp cîte o materie de aceeași natură, animată — așa-zicînd — de un singur suflet” (*Introducere la partea I*).

Acest plan ambițios a fost dus la îndeplinire și lărgit în ultimele decenii de harnicii specialiști ai Direcției Generale a Arhivelor Statului și filialelor județene, ca și de colectivele de istorici-paleografi angajați în publicarea vastului corpus *Documenta Romaniae historica* și a altor colecții de documente interne și externe privitoare la milenara istorie a poporului nostru.

²⁰ Vezi articolul nostru, *Din activitatea lui Bogdan Petriceicu Hasdeu la Arhivele Statului: Cuvenle den bătrîni (t.I)*, „Revista Arhivelor”, an LIX, vol. XLIV, 1982, nr. 4, p. 344—353.

Despre ecoul acestei ediții — în cadrul căreia t. II este consacrat editării și studierii unuia din cele mai vechi manuscrise românești, *Codex Sturdzanus* (1583—1619), iar t. III reprezintă primul tratat românesc de lingvistică generală —, ediție realizată în excepționale condiții grafice de Întreprinderea poligrafică „13 Decembrie 1918” din București, vorbește primirea favorabilă ce i s-a făcut în presă de către mai mulți recenzenți. Hasdeu a încheiat — scria, de exemplu, Z. Ornea —, „în numai o jumătate de deceniu, un travaliu de titan, care avea meritul de a fi fundamental la noi citeva discipline științifice foarte importante: critica textelor și tehnica edițiilor de documente, istoria limbii, folcloristica, cu tot ceea ce implică ele”. Criticul și istoricul literar a avut de asemenea cuvinte de generoasă apreciere a muncii editorului, care și-a „demonstrat, din plin, acribia și competența nu numai în transcrierea textelor (în chirilice și în alfabetul latin) sau a adnotărilor marelui autor, dar deopotrivă în notele inserate la sfârșitul fiecărui volum”²¹.

În ceea ce ne privește, încheind studiul introductiv, precizăm: „Cele trei tomuri ale *Cuven-telor den bătrîni*, realizate în perioada ascensiunii lui Hasdeu, avînd norocul să fie, în esență, încheiate, constituie împreună cu *Etymologicum magnum Romaniae* — ce reprezintă a 13-a parte din mărșul proiect — titlul de glorie al lui Hasdeu în cultura românească. Dacă acestora le vom adăuga, ca al treilea component, celelalte opere lingvistice și filologice, fiecare de mai mică întindere și, din păcate, mai puțin cunoscute, chiar și specialiștilor, dar apropiindu-se, în total, ca volum, de *Cuven-te*, vom avea în față imaginea uriașei contribuții a marelui Hasdeu la studiul complex, diacronic și sincron, al frumoasei și bogatei limbi românești”.

Tocmai acest al treilea component, reeditat cu totul parțial pînă în prezent, și-a luat sarcina să-l readucă în atenția publică Gr. Brăncuș în cele două volume intitulate *Studii de lingvistică și filologie*, însoțite de studii introductiv, note și indice de cuvinte, în curs de apariție la Editura Minerva (1988). Sint reunite aici studii celebre, intrate de mult în bibliografia fundamentală a lingvisticii și filologiei românești, și altele, nereproduse niciodată în decurs de un secol: *Pierit-au dacii?* (1860); *Originile agriculturii...*, ale *viniculturii...* și ale *păstoriei la români* (1874); *Principii de filologie comparativă ario-europee...* (1875); *Fragmente pentru istoria limbii române. Elemente dacice* (I—II, 1876); *Baudouin de Courtenay și dialectul slavoturanc din Italia. Cum s-au introdus slavismele la români* (1876); *Laletica sau filologia sonorilor* (1882); *Din istoria limbii române* (zece studii din anii 1882—1883, reunite în volum, între care: *Doina. Originea poeziei populare la români*, „*Doina*” răstoarnă pe Roesler) și multe altele.

Ce e drept, avînd și implicații istorice, unele dintre acestea fuseseră reproduse și în ediția de *Scrieri istorice*, îngrijită, cu prefață, tabel cronologic și o notă bibliografică de fostul director al Arhivelor Statului, regretatul profesor Aurelian Sacerdoțeanu (1904—1976), apărută la Editura Albatros, în 1973 (vol. I—II, XLII + 202 + 232 p.). Dacă monografia de tinerețe, *Ioan Vodă cel Cumplit* (1865; ed. 2, 1894) a fost de mai multe ori reștipărită, după ediția citată a lui I. C. Chițimia (în *Scrieri alese*, 1968, apoi la Editura Militară, în 1969, sub îngrijirea și cu un cuvînt înainte de C. Mohanu, și din nou la Editura Minerva, în 1978, cu post-față și bibliografie de Doina Curticăpeanu), intrînd în manuale și în antologii școlare, dacă cealaltă monografie, *Negru Vodă*, își găsea loc, pe drept, ca anexă a volumului 3 al *Etimologicului*, îngrijit de Gr. Brăncuș, de astădată erau repuse în circulație astfel de studii, ca: *Vechile așezări române în Lodomiria* (1859); *Uricele române aflătoare la Sfeligora* (1859); *Conspectul studiilor arheologice, în legătură cu istoria universală și a românilor* (1862); *Paleontologia vestmintului, armet și locuinței în România* (1873); *Zimbrul în Dacia* (1875); *Românii bănăfeni din punctul de vedere al conservatismului dialectal și teritorial* (1896) și altele.

²¹ *Enciclopedia Hasdeu*, în vol. *Actualitatea clasiceilor*, București, Ed. Eminescu, 1985, p. 26.

Pe aceeași linie a valorificării moștenirii istoriografice a lui B. P. Hasdeu se înscrie și retipărirea amplei sale monografii neterminate *Istoria critică a românilor* (vol. I, ed. 2, 1875; vol. II, fasc. 1, 1875), dedicată „Memoriei răposatului meu părinte și magistru în știința istorică, Alexandru Petriceicu Hasdeu, ale sale dintre ale sale”, devenită de mult o raritate bibliografică²². Această nouă ediție, apărută la mai bine de un secol (Edit. Minerva, 1984, LXXVIII + 660 p.), a fost îngrijită de același harnic filolog Gr. Brâncuș, care o însoțește de un studiu introductiv, *Probleme de istorie a limbii române. Limba și stilul operei*, în timp ce Manole Neagoe este autorul studiului *Erudiție și viziune istorică*, menit să sublinieze interesul pe care-l prezintă și astăzi vasta construcție a lui Hasdeu, bogăția de idei și fapte, culese din cele mai diverse izvoare: „Hasdeu — încheie exegetul — ne mai dă o lecție de încredere în propriile noastre forțe și în destinul culturii noastre. Spre deosebire de junimiști (...), Hasdeu tratează de la egal cu somitățile intelectuale din vremea sa. Nici un complex nu-i poate umbri siguranța cu care pășește în templul culturii europene, iar această siguranță izvorăște și din confruntarea propriilor sale forțe cu acelea ale unor colegi de breaslă (filologi sau istorici) sau cu adversari care contestau drepturile istorice ale poporului român”.

Merită să reamintim, în legătură cu aceasta, precizările lui Hasdeu însuși, în 1898, privind traducerea în limba franceză a unei părți din volumul I, *Histoire critique des Roumains. La Valachie jusqu'en 1400. Extension territoriale*, Edition entièrement refondue. Traduit du roumain sous les yeux de l'auteur par Frédéric Damé (Bucarest, 1878, XXIV + 120 p.); „... primul punct singur, întinderea teritorială, foarte amplificată în mai multe privințe, a fost publicat franțuzește la 1878, fiindu-mi cerut atunci de Ion Brătianu pentru Congresul de la Berlin”²³. Deși chiar marele istoric și filolog își exprima regretul că această ediție „a rămas aproape necunoscută specialiștilor” și deși Gr. Brâncuș enumeră principalele modificări, mai ales în ultimele trei capitole, care „conțin o materie relativ nouă față de *Istoria critică*”, este de mirare că acestea nu au fost reproduse și ele, potrivit principiului că trebuie să cunoaștem „ultima redactare” a autorului. Oricum, însă, îi sintem recunoscători pentru efortul considerabil depus în acțiunea de reactualizare și a acestei opere hasdeene, a cărei importanță constă, după aprecierea sa, „în dovedirea continuității românești în spațiul carpto-danubiano-pontic, contestată cu atâta înverșunare de teoria lui Roesler”.

Trecind acum la alte domenii ale vastei moșteniri științifice și literare a lui Hasdeu, vom menționa, mai întâi, două culegeri tematice apărute în ultimii ani: *Studii de folclor*, ediție îngrijită și note de Nicolae Bot, prefață de Ovidiu Birlea (Cluj-Napoca, Edit. Dacia, seria Restituiri, îngrijită de Mircea Zăciu, nr. 53, 288 p.); *Studii filosofice*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Vasile Vetișanu (București, Edit. Șt. și Encicl., 1985, 504 p.). Primul volum, deși relativ restrâns, umplea un gol acut resimțit, întrucât reunea pentru prima oară principalele contribuții ale „intemeietorului folcloristicii științifice românești”, căruia nu i se cunoșteau și vehiculau în mod curent decât studiul despre *Basm* din *Etymologicum* și *Ochire asupra cârșilor poporane*, cu care se deschide tomul II al *Cuventelor*. Pe drept cuvânt — scrie cunoscutul istoric al folcloristicii românești, încheind densa *Prefață*: „Cei ce vor să se inițieze în folclor au datoria de a-l studia cu precădere, atât în cele mari, cât și în cele mici, ca pe întiul pilon al disciplinei, de la care pornesc toate ramurile”. Sint reunite aici introducerile la colecțiile lui I. C. Fundescu (1867) și P. Ispirescu (1872), o serie de studii din „Columna lui Traian” — dedicată, cum se știe, în mare măsură, folclorului și folcloristicii: *Frunză verde* (1873), *Poezia poporană italiană și „Frunza verde”* (1876), cele două studii despre *Doină*, justificate pe deplin aici, ca și cele două citate mai sus, alături de care un interes deosebit îl suscită *Prelegerile de etnopsihologie, ținute la Universitatea din București* (apărute în revista „Doina”, 1892) și *Cursul de filologie comparată, 1893—1894*, după notele lui E. Dinescu, păstrate la Arhivele Statului (cota 1462, confruntate cu cele ale lui C. Fortuneșcu Nic.).

²² Ediția întâi apăruse în 1872—1873.

²³ *Etymologicum Magnum Romaniae*, t. IV, p. XXVI—XXVII (t.3, ed. 1976, p. 663).

Din păcate, nu aceeași apreciere din punct de vedere textologic se poate da celei de-a doua culegeri, datorate lui V. Vetișanu, autorul avizat al capitolelor despre *Alexandru și B. P. Hasdeu din Istoria filozofiei românești*²⁴. Nefiind filolog și neprimind nici un sprijin din partea redacției de filozofie (care ar fi trebuit să colaboreze aici cu cea de lingvistică), editorul nu s-a putut descurca în ortografia etimologică rebarbativă, pe alocuri, și fluctuantă din a doua jumătate a secolului trecut, în special, pe cînd se tipărea *Istoria critică* (de ex.: nemicu nu pote fi mai naturalu, sciința viueței, p. 63, 64; cf. și Vladislav Bassaarabu, fontâne, analiza, în *Ioan Vodă...*, p. 112, etc. — greșeli elementare de transcriere, ce pot compromite o ediție), carte ce fusese reeditată integral, cum am văzut, de Gr. Brăncuș, cu un an înainte²⁵. Cînd însă reproduce din *Cuvente* sau din *Etymologicum*, autorul recurge (se pare), pe drept, la edițiile recente, dar n-o spune, scriind, de pildă, chiar în titlu betrani, ceea ce nu corespunde decît... fanteziei unor comentatori de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, căci Hasdeu însuși tipărise acest titlu cu litere chirilice, cum se poate vedea și din reproducerea paginii de titlu în ediția îngrijită chiar de V. Vetișanu (p. 146).

Cît privește selecția textelor — fiind de acord cu editorul lui Hasdeu că, „dacă nu vom întîlni la el studii sistematice și lucrări care să vizeze direct problemele de filozofia istoriei și teoria culturii, acestea ne apar totuși implicate în ample investigații hasdeene” (p. 14) — considerăm că au fost date prea multe fragmente strict istorice și filologice în cele patru secțiuni: *Filozofia istoriei, Teoria culturii, Sociologia culturii și Etnopsihologia*, cea de-a V-a, *Cugetări despre viață*, cuprinzînd doar un fragment din *Sic cogito* (ed. 3, 1895; ed. 4 mai apărută încă în 1907, dar fără o nouă prefață) și grupajul *De la Hasdeu celire*, realizat de Liviu Marian, în 1932.

În sfîrșit, dintre edițiile de texte literare propriu-zise am vrea să reamintim aici cîteva din cele care au explorat și sectoare mai puțin frecventate ale moștenirii hasdene, dincolo de operele fundamentale, retipărite în mod curent. Astfel, în aceeași serie „Restituiri” a Editurii Dacia, unul din primele volume (nr. 11), apărut cu șase ani înaintea *Studiilor de folclor*, cuprindea, sub îngrijirea lui Ion Șeuleanu, nu numai *Duduca Mamuca* — ce-a dat titlul culegerii (1973, 286 p.) — și varianta *Micuța*, ci și scrierile autobiografice din tinerețe (în traducerea Eufrosinei Dvoicenco), iar în *Addenda, Apărarea redactorului* în procesul intentat în legătură cu această nuvelă (1863), ce s-a bucurat, după cum se știe, de aprecierea fină a lui Caragiale: „o minunată și foarte rară bucată umoristică din tinerețe a ilustrului academic”²⁶. Aceeași editură a publicat în 1982 un volum de *Teatru*, îngrijit și cu un cuvînt înainte de Constantin Cubleșan, care a reunit pentru prima dată toate cele cinci piese ale lui Hasdeu (dintre care una în limba rusă, de curînd dată la iveală).

Alături de reeditările apărute în ultimele decenii la Chișinău (*Opere alese*, sub îngrijirea Verei Pamfil și a lui N. Romanenco, 1956, apoi în două volume, 1967, și altele, inclusiv cea amintită mai sus), semnalăm trei volume apărute în limba rusă: *Избранное* (1957), ce cuprinde, între altele, drama *Răzvan și Vidra*; *Ион воевода лютыѣ* (1959) și, mai ales, *Избранное*, ediție și studiu introductiv de același harnic cercetător al familiei Hasdeu, N. N. Romanenco (Edit. Literatura artistică, 1978, 400 p.), care cuprinde în cele cinci secțiuni: I. *Versuri*,

²⁴ Vezi nota 7: capitolul despre *B. P. Hasdeu*, p. 467—482 (ed. 2, p. 619—632).

²⁵ Prima are „Bun de tipar” la 2 august 1984, iar a doua la 1 iunie 1985 — așadar editorul ar mai fi putut să-și colaboreze fragmentele reproduce: vezi normele de transcriere aplicate de Gr. Brăncuș (p. LXXI—LXXVII: provoacă totuși nedumerire transcrieri de tipul *feli, astfeli*, p. 5, prin suprimarea mecanică a lui -ă; ar fi trebuit: *fel, astfel*, eventual: *feliu, astfeliu*).

²⁶ *D. B. P. Hasdeu*, în „Epoca literară” (revistă condusă de Caragiale însuși), 1894, nr. 1, din 15 aprilie, p. 1 (*Opere*, 4. *Publicistică*, ediție critică de Al. Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Gălin, București, E.P.L., 1965, p. 214, note, p. 565: textul însuși, cu o scurtă introducere, era reproduș în nr. 2, 3, și 4).

traduse de G. Perov și A. Starostina, II. *Proză — Mcușa* (A. Starostina), *Ursita* (A. Brodski) și fragmente din *Ioan Vodă cel Cumplit* (N. Romanenco); III. *Publicistică* (patru articole din anii 1863—1867); IV. *Folcloristică* (patru studii), V. *Scrieri din ținerefe*, în limba rusă: 1. *Versuri — Дыма (Meditație), Domnița Voichița și Sonete* din ciclul *Dragos*, în care tânărul Hasdeu se dovedește un demn continuator al părintelui său; 2. *Proză — Jurnalul și alte scrieri adiacente*, publicate pentru prima oară în original, ca și 3. *Studii istorico-filologice (Sfântul Gheorghe birurilor și Moldo-Valahia, Inelul și năframa, Zeița Dochia și stanele de piatră din Moldova de Sud)*; în sfârșit, VI. *Cugetări și aforisme*. Prefațat de un solid și documentat studiu, *B. P. Hasdeu și cultura rusă*, în care se aduc numeroase precizări biografice și bibliografice, volumul, larg reprezentativ, face cunoscută cititorilor de limba rusă opera multilaterală a acestui scriitor și savant, care prin începuturile sale se află la confluența dintre literatura rusă și cea română²⁷.

În sfârșit, nu de mult a apărut vol. I din seria *Opere*, inițiată de Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu” și de Editura Minerva, care-și propun să cuprindă opera titanului în 20 de tomuri: *Poezii*, ediție, note, comentarii, variante și indici de Stancu Ilin, studiu introductiv de George Munteanu, traducerea versurilor din limba rusă de Raluca Tulbure și Victor Tulbure (1986, LVIII + 534 p. + 17 pl.). Dintr-o *Notă asupra ediției critice B. P. Hasdeu*, semnată „Editorii”, aflăm că „un colectiv de specialiști, din mai multe domenii de activitate (istorie literară, folcloristică, filosofie, filologie și istorie)”, vor tipări apoi pe rând: vol. II. *Proza*, III. *Dramaturgia*, IV. *Studii și articole literare*, continuând, „în cadrul folcloristicii, cu volumul V, *Literatura populară*, volumul VI, *Studii și articole despre folclor* ș.a.m.d.”

Revenind la volumul I, remarcăm mai întâi studiul dens al lui George Munteanu: *Opera literară a lui B. P. Hasdeu*. Analizându-i cu finețe opera literară, în cadrul strict al epocii, autorul îl așează pe Hasdeu în constelația „spiritelor universale” ale culturii române după D. Cantemir și I. H. Rădulescu, „nefiind cu nimic mai prejos de oricare alte gigantice naturi creatoare, care au ilustrat în felul lor, după timpuri și locuri, plenitudinea geniului uman. I-au urmat lui Hasdeu, ținând seama doar de culmile ce se văd mai de departe, Eminescu, Iorga, G. Călinescu” (p. VII). Chiar în domeniul literaturii propriu-zise — ca poet, prozator și dramaturg, ținând seama de momentul apariției scrierilor respective —, el este considerat un „deschizător de drumuri dintre acelea care sînt duse mai departe, fiindcă orientarea lor s-a dovedit invariabil prielnică pentru urmași” (p. XLVII). În legătură cu aceste judicioase aprecieri ne îngăduim să reamintim aici cuvintele rostite în 1897 de același Caragiale, care scrisese de mai multe ori despre Hasdeu (mai în glumă, mai în serios), numindu-l „cea mai frumoasă po-doabă” a Academiei Române și „fală de căpetenie”, bărbat „de talent prodigios, care va covârși cu numele lui mișcarea intelectuală românească a unui veac întreg”²⁸.

Ediția propriu-zisă cuprinde în prima sa parte volumul *Poezii* (1872; cea mai veche poezie, *Mașda lui Arbore*, cu titlul inițial *Ștefan cel Mare și hatmanul Arbore*, apăruse în 1861) și versurile din *Sarcașm și ideal* (1897), apoi 43 de poezii *Din p̄riodice*, între care — cum precizează editorul — „aproape treizeci figurează pentru prima oară într-o ediție” (*Testamentul poetului, Idealul poetului, Doina mea, Doine orientale, Astăzi ș.a.*) și zece *Postume*, „avînd o formă cit de cit finită”, extrase din manuscrise (tipărite, mai toate, începînd din 1909, de diverși cercetători, inclusiv în anii din urmă de Stanciu Ilin însuși, în revista „Manuscriptum”)

²⁷ Același N. Romanenco a adus precizări interesante privind alegerea lui B. P. Hasdeu ca membru corespondent al Academiei Ruse, la 26 noiembrie 1883 (*B. P. Hasdeu — academician*, „Nistru”, Chișinău, nr. 11, p. 124—127), ce se adăuga alegerilor similare în Academia Sîrbă și în cea Bulgară.

²⁸ [Cuvînt rostit în onoarea lui Coșbuc] în *Opere*, 4, p. 292 (vezi note, p. 590).

Reproducem aici versurile finale din *Testamentul poetului* — ce face parte dintre primele poezii (1863) —, premonitorii pentru destinul operei hasdeene:

Vei arunca-ntr-o vreme lumeața ta povară
Și cintu-ți renvia-va-n al îngerilor cor!

Iar, dintre postume, câteva versuri din ultimii ani ai vieții, ce dau răspuns, într-o formă ironică, detractorilor săi:

Mulți proști au zis ș-o să mai zică:
Hasdeu n-a isprăvit nimică...
Ei au dreptate cind mă rid,
Căci eu, dacă eram cu minte,
Aș fi murit mult mai-nainte,
Ca gura proștilor s-o-nchid.
Mulți proști atîta fac de cată
Tot ce-a greșit Hasdeu vrodată:
O fac cu rost și fără rost.
O fi, n-o fi, e sigur una:
Hasdeu muncise totdeauna
Și n-a fost niciodată — prost.

Cît privește poeziile din tinerețe, scrise într-o frumoasă limbă rusă, cu ecouri din Pușkin și Lermontov — dintre care prima tipărită în 1852 —, acestea sînt reunite sub un titlu curios, *Addenda* (p. 241—342), împreună cu traducerea în aceeași limbă a romanței lui H. Heine, *Craiul Harald Harfagar* (tipărită în 1854) și cu cele în franceză (trei poezii de-ale hunicului și șase de-ale tatălui, publicate în 1890, la care se adaugă una inedită, din *Cîntarea Cîntărilor*, cca. 1859—1863). Cum operele unui scriitor reprezintă un tot unitar, indiferent în ce limbă sînt scrise, ele trebuiau orînduite, credem, alături de celelalte, în secțiunile *Din periodice* și *Postume*. Numărul acestor poezii în limba rusă este destul de mare — 22, între care poemul *Domnița Voichița* și opt sonete, reunite în ciclul *Dragoș* (1852—1854). În mod deosebit am vrea să atragem atenția asupra odei legate de acest ciclu, dedicată *Lui Constantin Stamati* și publicată în 1852, cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la întemeierea Moldovei, în 1352 — dată preluată de Hasdeu din *Cronica moldo-polonă* și acceptată de istoriografia actuală.

Iată cum se încheie această odă, semnalată și reeditată pentru întâia oară de Eufrosina Dvoicenco (-Markova), în 1959²⁹, în traducerea Ralucai Tulbure și a lui Victor Tulbure:

La jubileul falnic, în coruri de serbare,
Flăcăi viteji și fete cu chipeșe priviri
Sînt gata să înalțe Moldovei preamări,
Cinstindu-i vechea fală și slava viitoare.
Pe Dragomir tu cheamă-l, cîntarea să ne-o-ngine,
Dacă lipsește astăzi rapsodul și tu taci.
De ce nu vrei în strigăt cîntarea s-o prefaci,
Moldave bard al nostru și-al nației române!

Tabloul nostru ar fi incomplet, dacă n-am menționa, fie și pe scurt, volumele de scrisori emise și primite de Hasdeu, publicate în anii din urmă. Este meritul Crinei Decusără-Bocșan, care — ocupîndu-se mai ales de poeziile și poveștile Iuliei Hasdeu (2 noiembrie 1869—17 septembrie 1888)— a scos din nou la lumină prețiosul fond de scrisori schimbate între aceasta și părintele său, fond intrat la Arhivele Statului, în 14 iunie 1951, prin donația lui Iuliu Dragomirescu. Publicînd mai întii, prin 1969—1970, câteva scrisori din acest fond (devenit cunoscut prin tipăriri parțiale încă din 1936—1937), harnica cercetătoare a pregătit și editat apoi un șprezentativ volum, prin care poeziile, poveștile și o parte din corespondența Iulia — Bogdan

²⁹ Vezi articolul nostru, *Date noi despre copilăria și tinerețea lui Bogdan Petricieiu Hasdeu*, „Viața românească”, an. LXXII, 2982, nr. 6, p. 21—35 (în special, p. 26—28).

Pelriceicu Hasdeu (75 de scrisori, dintre care 30 ale savantului) erau readuse în atenția publică, după decenii de indiferență: Iulia Hasdeu, *Versuri, proză, corespondență*, ediție îngrijită și prefată, cu traduceri din franceză realizate de B. P. Hasdeu, Ciprian Doicescu, Traian Demetrescu și — special pentru acest volum — de Monica Pillat, Victoria Ana Tăușan și editoarea însăși (Editura Minerva, 1976, XXIV + 446 p.).

Apelînd, în primul rînd, la cele trei volume — *Oeuvres posthumes* de Julie B. P. Hasdeu: t. I. *Bourgeois d'avril. Rêves et Fantaisies* (Paris — Bucurest. 1889, retipărit în 1904), t. II. *Chevalerie, Confidences et Canavas* (1890) și t. III. *Légendes et Contes* (1890) —, dar și la fondul de manuscrise, Crina Decusară-Bocșan a inclus în ediția sa, pe lângă scrisori, un mare număr de poezii din toate ciclurile, cinci povești și legende — dintre care două scrise în limba română (*Trandafirul Moșului și Sanda*), precum și cîteva *Cugetări*, din care reproducem aici două, surprinzătoare prin maturitatea lor: *Quand il s'agit de sauver la patrie, faire son devoir seulement, ce n'est rien; faire plus, c'est assez* — „Cînd e vorba de salvarea patriei, a-ți face datoria nu înseamnă nimic; pentru a fi de ajuns, trebuie să-ți faci mai mult decît datoria”; *On aime bien mieux sa patrie quand on a vécu loin d'elle quelque temps, et qu'on a vu le jugement que les étrangers portent sur elle* — „Îți iubești mai mult patria, cînd ai trăit departe de ea și cînd ai ascultat ce spun și cum o judecă străinii” (trad. Monica Pillat).

În același an apărea, de altfel, întreaga această corespondență (366 piese) în seria *Documente și manuscrise literare*, vol. III: *Corespondența B. P. Hasdeu — Iulia Hasdeu*, ediție publicată, adnotată și comentată de Paul Cornea, Elena Piru și Roxana Sorescu (Editura Academiei, 1976, 474 p.). Adevărat „Bildungsroman epistolar”, cum l-a numit prof. Paul Cornea în studiul introductiv, schimbul intens de scrisori de-a lungul a opt ani, de o remarcabilă ținută intelectuală și elevație artistică, mai ales din partea fiicei — care scrie de la Brașov și apoi de la Paris, întîi în românește, apoi într-o elegantă limbă franceză —, dar și a savantului părinte mai reținut, însă mereu interesant, fie și numai prin dezvoltările activității „de atelier” la Arhive, la Academie și în alte părți, oferă „un material de prim ordin, indispensabil de aci înainte îndeosebi celor ce vor voi să evoce personalitatea lui B. P. Hasdeu și implicațiile ei în viața culturală românească din ultimele două decenii ale secolului trecut” (p. 7). Editorii înșiși au dezvoltat, în comentariile lor, diverse aspecte mai puțin cunoscute anterior din viața și activitatea celor doi protagoniști, între care precizarea datei nașterii savantului și scriitorului: *16 februarie 1836*, și nu *26 februarie 1838*, cum se admite de obicei, inclusiv cu prilejul actualiei sărbătoriri³⁰.

În ceea ce o privește pe Iulia însăși, „din paginile trimise tatălui opt ani de-a rîndul, așternute cu o admirabilă spontaneitate și inocență — scrie prof. Paul Cornea — se degajează imaginea de o intensă frumusețe și bogăție de nuanțe a unui suflet ales și a unui artist al cuvîntului remarcabil”. Cu toate acestea, după părerea exegetului, ea „împărtășește, din păcate, soarta vitregă a autorilor care au scris în altă limbă decît cea maternă, fără a se încorpora în cultura de adopțiune. În ciuda unor însușiri reale, riscul e de a fi ignorată de ambele părți” (p. 33). Care este, în acest caz, soluția? — și întrebarea este valabilă, de ase-

³⁰ Vezi în volum, p. 14, 73—74, 342, 492, 447, nota 183: coroborînd aceste informații și altele, noi înșine, citind și informații și păreri contrare (în primul rînd, matricola pentru născuții din Cristinești, care dă într-adevăr data: 26 februarie 1838), am adus argumente suplimentare pentru 16 februarie 1836, în articolul citat în nota precedentă și într-un *Post-scriptum* la articolul *Marginalii la etimologiile lui B. P. Hasdeu din „Cuventele den bătrîni”*, „Memoriile Secției...”, Seria IV, t. IV, 1982—1983 (1984), p. 162—164. Chestiunea a fost reluată recent de Roxana Sorescu, în articolul *Mică istorie literară hasdeiană* („Revista de istorie și teorie literară”, an. XXXIV, 1986, nr. 4, p. 103—104), în care răspunde lui Teodor Plop (*Cînd și unde s-a născut B. P. Hasdeu?*, ibidem, p. 100—102) și lui Octavian Onea („Luceafărul” din 28 febr. 1987). La acestea adăugăm doar că tonul iritat al celor doi preopinienți nu-și are loc și că — dincolo de informații contradictorii — nu căutăm altceva, decît adevărul.

menea, pentru bunicul și străbunicul Iuliei. Cum nu putem impune „culturilor de adopțiune” să-i valorifice — chiar dacă au făcut-o, cel puțin în parte, ca în cazul lui Tadeu Hâjdeu —, nu ne rămâne decât să-i valorificăm și să-i incorporăm noi înșine culturii noastre românești (în original și în traduceri cât mai bune), înțelegând ca pe un fapt obiectiv că, în anumite împrejurări, unii scriitori români din epoca modernă și chiar contemporană au scris — în funcție de pregătirea lor intelectuală — nu numai în românește, ci și în limbi străine de mai largă sau mai restrânsă circulație. Să ne gândim, de pildă, de pildă, numai la scrisorile și chiar operele în limba franceză ale lui N. Bălcescu, Al. Russo și Al. Odobescu!

Un alt lot compact de 36 de scrisori a fost descoperit în Biblioteca Universității din Graz de prof. D. Găzdaru, care le-a publicat în 1970: *Cartas de B. P. Hasdeu a Hugo Schuchardt*, legate mai ales de „colaborarea” celor doi savanți la tomul I al *Cuventelor den bătrîni*³¹.

Intercalând și cele 54 de scrisori ale lui H. Schuchardt către savantul român — păstrate în fondul Hasdeu, la Direcția Generală a Arhivelor Statului — și relevând astfel un amplu și instructiv dialog științific de-a lungul a peste două decenii (1874—1897), profesorul italian Bruno Mazzoni le-a reunit într-un frumos volum, *Carteggio Hasdeu — Schuchardt*, în cadrul seriei „Romanica Neapolitana” (Napoli, Liguori Editore, 1983, 242 p.), prevăzut cu o introducere analitică și cu numeroase note explicative. Subliniind nivelul atins de lingvistica și filologia românească prin opera lui B. P. Hasdeu, lingvistul italian conchide, pe drept cuvânt: „L'incontro tra il Hasdeu e lo Schuchardt, quale emerge dalla loro corrispondenza, è dunque significativo per cogliere le analogie e ancora più le differenze esistenti tra le due loro personalità; ma esso certituisse insieme un'utile messa a fuoco delle diverse condizioni di affermazione e di sviluppo del metodo scientifico in due contesti culturali, geograficamente contigui, ma ben distinti (...), dov'è comunque da rilevare come, in questa fase, la cultura romena, fiduciosa nelle sorti progressive vaticinate per lei e per la nazione dall'ideologia *pașoptistă*, entri, attraverso le « parole » del Hasdeu, in un dialogo da pari a pari con le altre culture europee...” (p. 21).

Trebuie să-i fim recunoscători colegului italian — bun cunoscător al lingvisticii și filologiei românești — pentru această ediție model, că și pentru publicarea anterioară a scrisorilor lui G. I. Ascoli către Hasdeu³², atrăgând astfel atenția asupra multiplelor relații pe care acesta le-a avut cu lumea științifică internațională.

Tocmai acest aspect a stat, în primul rând, alături de relațiile cu oamenii de cultură români, în atenția colectivului condus de Al. Săndulescu, ce a editat în același timp, într-un ritm susținut, trei ample volume, intitulate *B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini* (Editura Minerva, 1982, 1983, 1984, XX + 404 p., 334 p., 334 p.). Beneficiind de unele publicări parțiale anterioare și de colaborarea mai multor cercetători de la Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu” și de la unele catedre de limbi străine — Nicolae Mecu, Viorica Nișcov, M. Vornicu, Crina Decusară-Boșan, Mihael Mitu, precum și Corina Popescu, Victoria Frâncu și Laura Baz-Fotiade —, Al. Săndulescu a selectat mai ales din bogatul fond păstrat la Direcția Generală a Arhivelor Statului din București, precum și la Biblioteca Academiei R. S. România și la alte biblioteci din țară și din străinătate, 135 de scrisori de-ale lui Hasdeu și 640 primite de acesta din țară și din străinătate. „Partea cea mai senzațională, am putea spune, și mai grea de înțelesuri a acestei corespondențe (...) — scrie în *Studiu introductiv* Al. Săndulescu, ce adaugă, la vol. III, de asemenea, o *Postfață* — este cea purtată de B. P. Hasdeu cu o seamă de savanți și profesori străini. În afară, probabil, de N. Iorga, nici un om de cultură român nu s-a găsit în raporturi științifice și prietenești mai strînse cu confracții de peste hotare”, fiind în ultimul sfert al secolului trecut savantul nostru „cel mai

³¹ În revista „Romanica”, La Plata, 1970, p. 5—140 (alte indicații bibliografice în notele noastre la *Cuvente*... I, p. 593—605, unde sînt amplu utilizate).

³² *Carteggio di I. I. Ascoli a B. P. Hasdeu*, „Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane”, VII, 1970, p. 107—126.

cunoscut în cercurile universitare și academice ale Europei" (vol. I, p. IX), de la Paris și Roma pînă la Petersburg și Harkov. În afara celor doi lingviști citați mai sus, Hasdeu s-a aflat în corespondență cu Louis Léger, Fr. Miklosich, A. A. Potebnea, Iv. Șişmanov, A. N. Veselovski și G. Wenzel, primind în plus scrisori de la alți peste 80 de savanți și oameni de cultură din străinătate, între care : Paul Bataillard, J. Baudouin de Courtenay, Th. Benfey, V. Bogišić, É. Boutroux, M. Bréal, N. Caix, G. Curtius, M. Drinov, L. Geitler, G. Gröber, A. de Gubernatis, J. U. Jarnik, Géza Kuun, G. Meyer, F. M. Müller, A. Mussafia, St. Novaković, G. Paris, É. Picot, N. G. Politis, É. Reclus, A. N. Sayce, A. Tobler, J. H. A. Ubicini, G. Weigand și alții, în ale căror arhive se vor putea găsi c-1 puțin unele din răspunsurile rolificului savant și scriitor.

Spațiul revistei — de a cărei ospitalitate și așa am beneficiat peste măsură — nu ne îngăduie să relevăm aici toată bogăția de informații ce se degajă din paginile celor trei volume de scrisori (unele străine nu lipsite, din păcate, de unele deficiențe de transcriere și de traducere), însoțite de numeroase note lămuritoare. E destul să adăugăm că din *Indicele cronologic al scrisorilor*, cu care se încheie volumul III, rezultă că cele trimise de Hasdeu acoperă o lungă perioadă, din 1862 (cele mai vechi cunoscute sînt însă din august 1850, către guvernatorul Basarabiei, și din 24 octombrie 1852, către istoricul rus M. P. Pogodin³³) pînă în ultimul an al vieții, 1907, iar cele primite — din decembrie 1858 (de la tatăl său) pînă la 3/16 iunie 1907 (cu mai puțin de trei luni înaintea trecerii lui în eternitate, la 25 august), cînd elevul său s'apropiat. N. I. Apostolescu se mai interesa încă, de la Paris; de starea sănătății lui, încheind : „Rugăm pe ilustrul magistru a primi încredințarea celor mai neștrămutate simțăminte de admirație și devotament ale elevilor săi" (vol. I, p. 23). Poate că în mod simbolic aceasta este ultima scrisoare primită de Bogdan Petriceicu Hasdeu, ea exprimînd nu numai sentimentele celor care l-au cunoscut și i-au stat în preajmă, ci și ale generațiilor ce-au urmat și vor urma încă pe pămîntul românesc, studiindu-i cu asiduitate vastă moștenire științifică și literară. Căci, așa cum spunea cu cincizeci de ani în urmă Mircea Eliade, într-o conferință dedicată — după publicarea fundamentalei sale ediții — acestui „geniu universal și mare scriitor" : „... tinerii de astăzi au, între alte misiuni pe care le impune istoria, și misiunea de a-și asimila gîndirea lui Hasdeu"³⁴.

Tocmai această „asimilare" a operei lui Hasdeu în ultimele decenii am căutat s-o ilustrăm, trecînd în revistă bogatele și diversele ediții apărute în ultimele decenii, trepte spre un corpus cuprinzînd *Opera omnia* ale lui B. P. Hasdeu și — de ce nu? — ale înaintașilor și fiicei sale.

R É S U M É

L'article présente le remarquable revirement connu par la mise en valeur de l'héritage littéraire et scientifique de la famille d'érudits roumains dont le représentant le plus brillant fut B. P. Hasdeu.

On nous présente les riches et diverses éditions de l'oeuvre de Thadée, d'Alexandre, de Bogdan Petriceicu et de Julie Hasdeu — dernièrement apparues.

Tandis que l'oeuvre du grand-père et du père de B. P. Hasdeu est restée dans sa majeure partie en manuscrit, l'oeuvre complexe de l'écrivain dont on fête la centcinquantième anniversaire a été presque intégralement publiée de son vivant.

Les éditions nouvelles, que l'auteur de l'article enrichit d'intéressantes annotations (ex. : *Etymologicum magnum Romaniae*, *Cuvenete den bătrîni*, *L'Histoire critique des Roumains*, *la Correspondance de B. P. Hasdeu avec sa fille Julie*, les 3 volumes *B. P. Hasdeu et ses contemporains roumains et étrangers*) constituent des échelons possibles vers un corpus contenant les *Opera omnia* de B. P. Hasdeu, de ses ancêtres et de sa fille.

³³ Vezi *Dacă noi* . . . , p. 21, 28—29 (cu indicații bibliografice).

³⁴ Mircea Eliade, *Despre Eminescu și Hasdeu*, ediție îngrijită și prefațată de Mircea Handoca, Iași, Ed. Junimea, 1987, p. 108 : 30 de ani de la moartea lui Hasdeu, conferință rostită la radio, în ziua de 17 sept. 1937, tipărită împreună cu *Introducerea* la ediția citată și cu opt articole și studii consacrate lui M. Eminescu.

P R Ê C I S

The article presents the remarkable renewal in the utilization of the literary and scientific heritage in the family of Romanian scholars, whose most brilliant representative was B. P. Hasdeu.

We are presented the latest minute and various editions from the work of Tadeu, Alexandru, Bogdan Petriceicu and Iulia Hasdeu.

If the work of the father and grand — father of B. P. Hasdeu has stayed a manuscript, the complex work of the written we are now celebrating has been published entirely. The new editions to which the author of the article brings interesting annotations (e.g. *Etymologicum Magnum Romaniae*, *Cuvente den bătrîni*, *A. Critical History of the Romanians*, *B. P. Hasdeu's Correspondence with this Daughter Julia*, the three volumes „*Hasdeu and His Romanian and Foreign Contemporaries*”) constitute possible steps to „a corpus including the *Opera omnia* of Hasdeu, his precursors and his daughter”.

B. P. Hasdeu — director general al Arhivelor Statului (1876—1900) Documente.

Numirea lui B. P. Hasdeu în funcția de director¹ general al Arhivelor Statului, la data de 17 mai 1876 se datora, fără îndoială, recunoașterii și aprecierii activității științifice desfășurate, la baza căreia a stat adunarea și edilitarea documentelor cu privire la istoria și limba vorbită de poporul român. În 1876, B. P. Hasdeu urma la conducerea Arhivelor unei impresioante pleiade de personalități științifice a căror contribuție la dezvoltarea arhivisticii românești este recunoscută prin adoptarea unei legislații specifice Arhivelor, îmbogățirea fondurilor existente cu noi documente și valorificarea acestora prin publicarea de lucrări științifice. Aceste coordonate care și astăzi constituie principii fundamentale ale activității arhivistice se datorează lui Iordache Rasti, Ion Eliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu, Vasile Alecsandri, Teodor Codrescu, Petrache Teulescu, Grigore Bengescu II, Cezar Bolliac, Grigore N. Manu, Constantin D. Aricescu cit și celorlalți care i-au urmat lui B. P. Hasdeu, Dimitrie Onciul, Constantin Moisil etc.

La data numirii sale ca director B. P. Hasdeu făcuse dovada nu numai a faptului că prețuia și valorifica documentul de arhivă, dar și a deprinderii unor profunde și multilaterale cunoștințe filologice. În revistele scoase la Iași² cit și ca editor al revistei „*Archiva Istorică a României*”³, sarcină încredințată în anul 1864 de Ministerul Instrucțiunii Publice, B. P. Hasdeu a publicat și comentat numeroase documente slave, izvoare rusești, polone și sirbești, referitoare la istoria românilor.

¹ M. Regleanu, *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, în „*Figuri de arhiviști*” D.G.A.S., București, 1971, p. 179—197.

² *Figuri de arhiviști*, DGAS, București, 1971.

³ M. Eliade în „*Introducere*” la „*Seriile literare, morale și politice*” de B. P. Hasdeu, apărută în 1937, enumeră la p. XVI revistele: „*România*” 4 nr. (de la 1—26 ianuarie 1859) „*Foaea de storia română*” (1859 anul Unirii) 1860 martie—iulie „*Foița de istorie și literatură*”, „*Din Moldova*”, 1862.

⁴ Lidia Brâncăanu „*B. P. Hasdeu — redactor al revistei „Archiva istorică a României” în „Manuscriptum” nr. 1, 1988, p. 122—132.*